

MODERNIEJI VALSTYBĖS KONSTITUCINIAI PAMATAI BENDRAVALSTYBINĖSE LDK PRIVILEGIJOSE

Jevgenij Machovenko

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros profesorius
socialinių mokslų daktaras (HP),
Teisės istorijos instituto vadovas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: jevgenij.machovenko@tf.vu.lt

Straipsnyje pristatomi bendravalstybinių LDK privilegijų analizės, atliktos vykdant Lietuvos konstitucingumo istorijos tyrimą¹, rezultatai. Autorius siekia atskleisti tas privilegijų nuostatas, kuriomis remiantis konstruojama ir veikia moderniosios valstybės valdžia – tautos suverenitetas, valdžių padalijimas, įstatymo viršenybė, parlamentarizmas ir kt.

The results of the analysis of the regional privileges of the Grand Duchy of Lithuania, carried out within the scope the research on the history of Lithuanian constitutionality, are presented in the article. It is aimed to determine those provisions, which are the basis of construction and functioning of the modern state power – the nation's sovereignty, separation of powers, rule of law, parliamentarianism, etc.

Įvadas

Šio darbo objektas yra šešiolikos 1387–1568 metais išleistų bendravalstybinių LDK privilegijų² nuostatos ir jų įgyvendinimo praktika, tikslas – identifikuoti tas nuostatas, kurios mūsų dabartinės teisės doktrinos požiūriu laikytinos konstituciniais valstybės pamatais. Ankstesniame straipsnyje³ ištyrėme ir išsamiai apibūdinome minėtas privilegijas kaip formaliuosius teisės šaltinius, t. y. teisės nuostatų išorinės išraiškos aspektu. Straipsnyje buvo pateikta tyrimo metu gauta išvada, kad bendravalstybinės LDK privilegijos jų formos, teisėkūros procedūros, sisteminimo ir galiojimo ypatybėmis išsiskyrė iš bendros masės LDK rašytinių teisės šaltinių ir laikytinos konstituciniais aktais, kaip šie suprantami dabartinės Lietuvos konstitucinės doktrinos. Gavus šiuos rezultatus, buvo pradėtas kitas tyrimo etapas, kuriame siekiama nustatyti, koku mastu bendravalstybinių LDK privilegijų turinys gali būti siejamas su galiojančia Lietuvos konstitucine teise, o pasiekti tai būtų įmanoma tik konstatavus, kad privilegijose buvo įtvirtintos moderniosios konstitucinės nuostatos.

Minėtame straipsnyje išsamiai aptartas bendravalstybinių LDK privilegijų problematikos iširtumas ir apžvelgti nuo XX a. pradžios publikuoti darbai, todėl šiame straipsnyje nesikartosime ir apsiribosime pastaba, kad, palyginti su kolegų darbais, mūsų atlikto tyrimo metodologijos ypatybė ir nau-

¹ Tyrimą „Lietuvos konstitucingumo istorija“ finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-72) pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą.

² Įvairiose publikacijose dar vadinamos Žemės (LDK prasme) privilegijomis ar valdovo (ar didžiojo kunigaikščio) privilegijomis LDK bajorams (ar bajorijai).

³ MACHOVENKO, J.; GRIŠKEVIČ, L. Bendravalstybinės LDK privilegijos kaip Lietuvos konstituciniai aktai. *Teisė*, 2014, t. 93, p. 46–66.

jumas yra tas, kad bendravalstybinės LDK privilegijos analizuojamos ne teisės istorijos, o aktualios konstitucinės teisės rėmuose. Kolegos teisininkai ir istorikai netyrė šių privilegijų visos Lietuvos konstitucionalizmo istorijos kontekste ir nebandė sistemškai ir susietai išanalizuoti LDK teisinės sistemos ir modernios Lietuvos konstitucinės teisės šaltinių bei identifikuoti jų bendrus bruožus, žvelgiant į juos iš modernaus konstitucionalizmo pozicijų, o kaip tik tokio tikslo siekiame, atlikdami tyrimą „Lietuvos konstitucingumo istorija“, finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos (sutarties Nr. LIT–8–72) pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą⁴. Vykdam projektą publikuojamas straipsnių ciklas (kuriam priklauso ir šis straipsnis), o tyrimo pabaigoje visi projekto vykdytojai – V. A. Vaičaitis, J. Machovenko, J. Paužaitė-Kulvinskienė ir L. Griškevič – drauge išleis bendrą Lietuvos konstitucionalizmo istorijos monografiją, kurioje skirtingo laikmečio konstitucinės teisės šaltiniai bus analizuojami ne atsietai, o hermeneutiškai siejant šių šaltinių nuostatas, pradedant parlamentarizmo ir baigiant teismų nepriklausomumo principais. Tiek šio mūsų dalinio tyrimo, tiek numatomi viso projekto rezultatai siejami su naujų teisinių paradigimų kūrimu Lietuvos konstitucinės teisės moksle, jos istorijoje ir praktiškai pritaikant konstitucionalizmo tradicijas teismų praktikoje, ypač Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Preliminariai, nesigilinant į detales, susipažinus su bendravalstybinių LDK privilegijų turiniu, paaiškėja spręstini uždaviniai – kadangi, kaip ir bet kurioje moderniojoje konstitucijoje, privilegijose nustatomi valstybės forma ir valstybės funkcionavimo pagrindai bei reglamentuojami valstybės ir piliečio santykiai, būtina: pirma, pamėginti identifikuoti tautos suverenitetą, valdžių padalijimą, teismų (teisėjų) nepriklausomumą ir kitus principus bei nuostatas, remiantis kuriomis konstruojama ir funkcionuoja valstybės valdžia; antra, atskleisti pamatines žmogaus ir piliečio teises bei laisves įtvirtinančias nuostatas, nekaltumo prezumpcijos, draudimo būti teisėju savo paties byloje ir kitus principus, lemiančius asmens *status libertatis*. Vykdam šiuos uždavinius surinktos tyrimo medžiagos neįmanoma išdėstyti viename straipsnyje, todėl tyrimo rezultatai išskaidyti į dvi dalis ir kiekvienam uždaviniui skiriama po vieną savarankišką publikaciją. Čia – pirmą iš jų.

Greta bendrųjų mokslo metodų (analizės, analogijos, indukcijos, abstrahavimo, modeliavimo ir kt.) tyrime taikyti kiti metodai, būdingi teisės mokslui ir kitiems socialiniams mokslams. Visų pirma istorinis metodas, kurį taikant nustatoma bendravalstybinių LDK privilegijų nuostatų evoliucija ir atskleidžiami ją nulėmę objektyvūs veiksniai ir dėsniniai. Teleologiniu metodu atskleidžiami teisėkūros subjektų tikslai, teisinėmis priemonėmis įgyvendinami socialinių grupių interesai ir propagotos idėjos, siekiant pažinti analizuojamų privilegijų esmę. Kadangi privilegijos yra tekstai (be to, rašyti skirtingomis kalbomis ir vėliau versti į skirtingas kalbas), labai svarbus yra lingvistinis metodas, leidžiantis suvokti žodine forma perteiktą teisinę informaciją. Sisteminis metodas padeda aprėpti teises idėjas, nuostatas ir santykius, sujungti žinias, gautas analizuojant skirtingas privilegijas, pirminius ir antrinius mokslo šaltinius. Sisteminio metodo svarbą pabrėžia ta aplinkybė, kad Lietuvoje, kaip Vakarų teisės tradicijos krašte, teisė suvokiama kaip sistema, *corpus iuris*, tad jos pažinimas be šito metodo būtų neįmanomas. Vakarų teisės tradicijos būdingiausias požymis – pluralizmas – lemia platų lyginamojo metodo taikymą.

Darbo hipotezė yra teiginys, kad Lietuvos konstitucingumo tradicijos pradžios reikia ieškoti ne XVIII a. pabaigoje, o dar anksčiau – LDK teisinėje tradicijoje, ir kad galiojanti Lietuvos Respublikos

⁴ Pateiktoje projekto paraiškoje tyrimo tikslas apibrėžtas taip: „Daugiau kaip prieš dvidešimt metų atkūrus Nepriklausomybę, iki šiol nėra parašyta Lietuvos valstybės konstitucingumo istorija, todėl šis projektas siekia užpildyti šią spragą. Projekto tikslas – atskleisti tarpukario Lietuvos konstitucijų ir konstitucinių aktų, 1949 m. vasario 16-osios Lietuvos Laisvės Sąjūdžio Tarybos Deklaracijos, dabartinių Lietuvos Respublikos konstitucinių aktų nuostatų tarpusavio ryšius, identifikuoti jų galimas sąsajas su LDK ir Abiejų Tautų Respublikos konstituciniais teisės šaltiniais ir pateikti vientisą integruotą Lietuvos konstitucingumo tradicijos viziją.“

Konstitucija susijusi ne tik su XVI a. Lietuvos Statutais, bet ir su XIV–XVI a. bendravalstybinėmis LDK privilegijomis. Toks požiūris į tam tikras konstitucines nuostatas šiuolaikinėms Lietuvos konstitucinės priežiūros ir kitoms teisminėms institucijoms leistų juos reinterpretuoti, suvokti ne kaip santykinai naują ir atsietą fenomeną, bet kaip nuolat besiplėtojančias bendras europines vertybes, kylančias iš Antikos filosofijos, romėnų teisės ir krikščioniškosios pasaulėžiūros.

XI a. pabaigoje – XIII a. daugumoje Vakarų krikščioniškojo pasaulio kraštų atsirado naujo tipo politinė bendruomenė, kurią H. Bermanas pavadino pasaulietine teritorine karalyste ir apibrėžė *devyniais* skiriamaisiais požymiais⁵. Moderniosios Europos monarchijos ir respublikos, įskaitant ir Lietuvą, yra to paties (žinoma, evoliucionavusio, bet iš esmės nepasikeitusio) tipo valstybės. Ši H. Bermano pasiūlyta universali (bendra visai Europai) devynių požymių konstrukcija susieja dabartį ir praeitį, LDK ir Lietuvos Respubliką, Lietuvą ir kitas Europos valstybes⁶. Devynių skiriamųjų (ne pagalbinių ar atsitiktinių) universalių (ne vietos specifikos nulemtų) požymių visuma yra minimali ir pakankama, ją identifikavus galima padaryti bendrą išvadą – privilegijose iš tikrųjų įtvirtinti *moderniosios valstybės konstituciniai pamatai*, o ne pavienės nuostatos, kad ir sutampančios su dabartinėmis, bet vis tiek nieko nesprendžiančios (neimant šios požymių visumos, tikrai kiltų klausimas, ar privilegijose aptiktų nuostatų pakanka tai bendrai išvadai, ypač jei paaiškėtų, kad galiojančioje mūsų konstitucijoje yra daugiau valstybės pamatus sudarančių nuostatų, negu jų buvo įtvirtinta bendravalstybinėse LDK privilegijose). Pamėginkime identifikuoti šiuos devynis skiriamuosius požymius bendravalstybinėse LDK privilegijose ir jų taikymo praktikoje.

1. Valstybės pasaulietiškumas

Pirmas ir pats svarbiausias požymis yra naujos valstybės (kad ir kokia būtų jos valdymo forma, valstybės sąranga ir režimas – monarchija ar respublika, imperija ar miestas valstybė, despotija ar demokratija ir t. t.) pasaulietiškumas. Kadangi LDK įsamenindavo valdovas, mūsų dėmesys pirmiausia turi būti skirtas apibrėžti jo kompetenciją ir santykių su bažnyčia reglamentavimą bendravalstybinėse LDK privilegijose.

⁵ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 537–538. Mūsų tyrimo rezultatų dėstymo eiliškumą nulėmė objekto, tikslo, uždavinių ir hipotezės specifika, todėl šie požymiai nagrinėjami kitokia seka nei H. Bermano knygoje. Pastarojoje jie išdėstyti taip: 1) karalius nebebuvo aukščiausias dvasinis valdovas. Popiežių revoliucija suformavo naują karaliaus valdžios sampratą – karalius yra tik pasauliečių valdovas, dvasiniai klausimai pavaldus popiežiui; 2) karalius nebebuvo tik aukščiausiasis savo vasalų senjoras, jis turėjo valdžios įgaliojimų ne tik savo domene, bet ir visoje valstybėje tiesiogiai (per savo pareigūnus, o ne per vasalus, kaip anksčiau) valdyti ir teisti visus politinės tautos narius, o tam tikrais atvejais – ir kitus asmenis; 3) svarbiausi karaliaus uždaviniai – palaikyti taiką ir vykdyti teisingumą, šią funkciją tuo metu užtikrino prievartos taikymo kontrolė ir žemės nuosavybės santykių reguliavimas; 4) savo uždavinius karalius vykdė per profesionalius pareigūnus ir teisėjus; karaliaus vykdomoji ir teisminė valdžia išsišakoję, tapo profesionali ir biurokratinė; 5) pirmą kartą buvo įtvirtinta karaliaus teisė ir pareiga leisti įstatymus per atitinkamus pareigūnus ir institucijas; 6) karalių sukurtų teisės normų visuma sudarė naują viduramžių teisinę sistemą – karalių teisę; 7) karalius tapo konstitucine figūra, turinčia tam tikrus įgaliojimus, ir pripažino savo pavaldumą teisei; doktrina ir pozityvioji teisė karaliaus valdžią apribojo konstituciniais suvaržymais, suteikė valdiniam teorinę teisę ir pareigą priešintis neteisėtiems įsakymams ir net panaudoti jėgą prieš karalių tironą; 8) politinėje ir teisinėje praktikoje karaliaus valdžią riboja įvairios karalystėje egzistavusios savavaldės korporacijos, visų pirma miestai ir bažnyčia, kurios valdžia peržengdavo teritorines karalystės ribas; 9) karaliai sudarė tarptautinį profesinį elitą, korporaciją; susiformavo korporacinė karalių sąmonė, bendras supratimas, kas yra karaliaus valdžia teoriškai ir praktiškai, kokios yra karaliaus elgesio taisyklės ir t. t. Karaliaus valdžia priklausė nuo to, ar kiti šios korporacijos nariai pripažįsta jo valdžios teisėtumą.

⁶ H. Bermano pasiūlyta Vakarų teisės tradicijos vizija (apimanti ir minėtus moderniosios valstybės skiriamuosius požymius) XX–XXI a. sandūroje tapo metodologiniu pagrindu kuriant naują Lietuvos teisės istorijos mokslo paradigmą. Šio pasirinkimo argumentai ir naujos paradigmos esmė išdėstyti šiose publikacijose: MACHOVENKO, J. Lietuvos viešosios teisės iki XVIII a. pabaigos istorijos tyrimų būklė ir perspektyvos. *Teisė*, 2011, t. 79, p. 22–34; MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2013.

Popiežių revoliucija suformavo naują karaliaus valdžios sampratą Europoje – karalius yra tik pasauliečių valdovas, dvasiniais klausimais pavaldus popiežiui. Visos ankstesnės valstybės buvo religinio tipo, jų vadovas – vienasmenis (kaip Babilono karalius ar Egipto faraonas) ar kolegialus (kaip Atėnų areopagas ar Romos senatas), ir jam pavaldūs pareigūnai buvo atsakingi ir už tai, kad būtų laikomasi religinių dogmų ir ritualų (vienasmenis valstybės vadovas dažnai pats buvo laikomas dieviška ar pusiau dieviška figūra). Religinės funkcijos ir religinio autoriteto atėmimas iš aukščiausios valstybės valdžios buvo vienas iš svarbiausių Popiežių revoliucijos tikslų. Revoliucijai pasibaigus, tie, kurie išpažino Romos katalikų doktriną, imperatorių ir karalius traktavo kaip pasauliečius, neturinčius jokių įgaliojimų atlikti sakralinius dalykus, sudarė išimtinę popiežiaus vadovaujamos dvasininkijos kompetenciją.

Valstybės ir bažnyčios santykių Europoje, įskaitant LDK, doktrininis pagrindimas buvo *dviejų kalavijų koncepcija*. „Du kardus Dievas suteikė žemės karalystei krikščionybei apsaugoti. Popiežiui – bažnytinį, imperatoriui – pasaulietinį <...> Tai reiškia: kas priešinasi popiežiui ir negali būti priverstas bažnytinio teismo, tą imperatorius padedamas pasaulietinio teismo privalo priversti, kad būtų paklusnus popiežiui. Lygiai taip pat bažnytinė valdžia privalo padėti pasaulietiniam teismui, jei jam to reikia“, – byloja Saksų veidrodžio Pirmosios dalies (*Žemės teisės*) I knygos 1 straipsnis⁷. Dviejų kalavijų koncepcija siejo visus krikščionis – nuo popiežiaus ir imperatoriaus iki vienuolio ir valstiečio. To paties šaltinio antrojo straipsnio 1 paragrafe nustatyta: „Kiekvienas krikščionis, sulaukęs pilnametystės, privalo dalyvauti tris kartus per metus bažnyčios teisme toje vyskupijoje, kurioje jis gyvena. <...>“, o 2 paragrafe priduriama: „Lygiai taip pat jie privalo dalyvauti pasauliečių teismuose <...>.“

Popiežių revoliucija ir „karai dėl investitūros“⁸ privertė karalius pasidalyti valdžią su popiežiumi ir pripažinti save pasauliečiais ta prasme, kuria šį žodį vartojo popiežiaus šalininkai. Tam tikras pagrindas konfliktui išliko, nes valstybė veikė bažnyčios tvarkomame krikščionių pasaulyje, vadinas, turėjo jai paklusti (dalis paklūsta visumai), bet ir bažnyčia veikė valstybėje, t. y. karaliaus valdžios erdvėje, kur visi privalėjo paklusti jam (čia bažnyčia buvo dalis, o valstybė – visuma). Todėl neišvengiamai bažnyčios ir valstybės tarpusavio santykiuose buvo tam tikros įtampos. Tačiau valstybei reikėjo bažnyčios, o bažnyčiai – valstybės paramos ir palaikymo, tad dviejų kalavijų koncepcija, išdėstyta cituotame Saksų veidrodžio straipsnyje, buvo abiem šalims priimtinas kompromisas, tapęs valstybės ir bažnyčios santykių pamatu, išskyrus kraštus, kur dėl reformacijos bažnyčia atsiskyrė nuo popiežiaus ir jos galva buvo karalius (pavyzdžiui, Anglijoje), arba kur buvo grįžta prie bizantiško cezaropapizmo⁹ (Rusijoje 1701–1917 m.).

Dviejų kalavijų doktriną matome įtvirtinta daugelyje LDK aktų. 1389 m. sausio 10 d. privilegija leido Vilniaus vyskupui „<...> statyti bažnyčias visoje Lietuvos žemėje, kur jam patiks. Kad kiekvienas tįjūnas [t. y. valsčiaus administracijos galva] būtų jam paklusnus, kaip mums patiems, ką jis įsakys, tai jam įvykdykite ir gerbkite jį. O kiek jam yra kurio tįjūno [valsčiuje] duota žmonių, patys jų neskriauskite ir kitam skriausti neduokite, o kurie jo žmonės bus kaip nors skriaudžiami, tai dėl to duokite jam tiesą <...> O kuris tįjūnas to nepadarys ir ant jo paskui skūsis, bus baudžiamas be

⁷ *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*: mokomoji knyga. Spaudai parengė V. Vasiliauskas. Vilnius: VU leidykla, 1999, p. 46.

⁸ Iki pat XIII a. karaliai labai šališkai interpretavo dviejų kalavijų koncepciją – tik kaip abiejų kalavijų priklausymą jiems patiems. Būdami „Kristaus vietininkai“ (o popiežius – „šv. Petro įpėdinis“), imperatorius ir karaliai per investitūrą suteikdavo vyskupams abu „kalavijus“ vyskupystės teritorijoje kaip pasaulietiniame lene.

⁹ Cezaropapizmas – bažnyčios pavaldumas valstybei ir pastarosios teisė kištis į bažnyčios vidaus reikalus, įsitvirtinęs Rytų Romos imperijoje, prasiskverbė ir į Vakarų Europą. Antai imperatorius Karolis Didysis, 794 m. Frankfurte sušaukęs bažnyčios susirinkimą, paskelbė svarbius teologinės doktrinos ir kanonų teisės pakeitimus.

pasigailėjimo“¹⁰. Pagal 1542 m. gegužės 19 d. privilegiją visus erezija įtartus asmenis pagal kanonus teisti turi teisę ne tik Vilniaus, bet ir visi kiti LDK vyskupai. Jeigu įtariamieji vyskupams priešintųsi arba nuo bažnyčios teismo bausmės slėptųsi, tada „<...> valdžios urėdai, kokio laipsnio jie bebūtų, kiek kartų jų malonybės vyskupai arba jų valdžią vykduojantieji instigatoriai kreiptųsi į pasaulietinę valdžią dėl eretikų suėmimo ir atvedimo, tiek kartų turi padėti patarimais ir visa savo valdžia“¹¹. Dviejų kalavijų doktrina siejo LDK ir su Stačiatikių bažnyčia. 1568 m. gruodžio 23 d. valdovas Žygimantas Augustas stačiatikių metropolito Jonos prašymu pasiuntė raštą Lucko, Braclavo ir Vinicos seniūnui kunigaikščiui Bogušui Koreckiui, kuriame įpareigojo stačiatikių teismus teisti nusižengėlius pagal stačiatikių kanonų teisę, o seniūną – suteikti šiems teismams visokeriopą pagalbą¹².

Sprendžiant iš 1387–1568 m. bendravalstybinių privilegijų, Lietuvos didysis kunigaikštis buvo laisvas nuo religinių funkcijų, tikrai nebuvo aukščiausias dvasinis valdovas, juo labiau – sakralinė figūra. Mūsų darbo rezultatai koreliuoja su kitų tyrėjų išsakyta nuomone dėl bendravalstybinių LDK privilegijų (taip pat Lietuvos Statutų ir kitų bendravalstybinių LDK teisės aktų) pasaulietiško¹³. Dviejų kalavijų doktrina buvo įgyvendinama per pasaulietinio pobūdžio teisinius patronato ryšius, siejusius valdovą ir bažnyčią. Įsipareigojęs „<...> katedrinių, kolegijinių ir vienuolynų bažnyčių, <...> visus dovanojimus, privilegijas ir imunitetus <...> išlaikyti nepaliestus ir sveikus, ginti ir globoti“¹⁴, valdovas sprendavo skiriamą dvasininkų politinio tinkamumo klausimą, nes bažnyčios valdų imunitetas reišė, kad valstybė perleidžia bažnyčiai didžiąją dalį savo funkcijų: „<...> Jeigu atsitiktų, kad šios katedrinės, kolegijinės ir vienuolynų bažnyčios, kurių patronato teisė aiškiai pilnai priklauso mums ir mūsų įpėdiniam, tuo tarpu dėl mirties ar atsisakymo vakuotų ir jose nebūtų ganytojo, tada, aprūpinami jas kitu ganytoju ar kitais ganytojais, turime pristatyti ne kurį kitą ar kitus, bet tik mūsų Lietuvos didžiosios kunigaikštystės čionykštį gyventoją, jei dėl savo gabumų ir dėl savo doro būdo būtų rastas tinkamas, o jei būtų kitaip, tai turėsime pristatyti kas kartą, kai tik bus reikalinga ir patogu, veiklų ir kilnų bei tinkamą antros [t. y. lenkų] tautos asmenį, kuris galėtų vadovauti ir būtų naudingas“¹⁵ (1447 m. bendravalstybinės privilegijos 2 str.).

Ši nuostata labai primena 1927 m. Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos konkordato, pagal kurį „<...> Jo Šventenybė sutinka prieš paskirdamas Arkivyskupą, diocезiją Vyskupus, Vyskupus-padėjėjus, *curiae successione*, kreiptis į Respublikos Prezidentą, kad įsitikintų, jog Prezidentas neturi politinio pobūdžio priešasčių prieš jų kandidatūras“ (XI str.) ir „Lietuvos Respublikos teritorijoje negali gauti parapajinės beneficijos, iš anksto negavus Vyriausybės sutikimo:

1. nesinaturalizavę svetimšaliai;
2. tie asmenys, kurių veikimas yra buvęs priešingas Valstybės saugumui.

Prieš skirdama šias beneficijas, Bažnyčios valdžia atsklaus atatinamo Respublikos Ministerio, kad galėtų būti tikra, jog nė viena aukščiau minėtų 1-ame ir 2-ame punkte priešasčių tam paskyrimui neprieštarauja“ (XVIII str.)¹⁶.

¹⁰ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. I tomas. Feodalinis laikotarpis. Ats. red. K. Jablonskis, vyr. red. J. Žiugžda. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 60.

¹¹ JURGINIS, J. *Lietuvos krikštas. Feodalinės visuomenės socialinės ir kultūrinės raidos studija*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 268.

¹² *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. Том третий. 1544–1587. Санкт-Петербург: в типографии Эдуарда Праца, 1848, с. 148–149.

¹³ VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės privilegijos*. Studentams neakivaizdininkams. Vilnius, 1962; ANDRIULIS, V., et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 59–66; ŠENAVIČIUS, A. Lietuvos valstybės teisės tradicijos raida XIV a. pabaigoje – XVI a. viduryje. *Istorija*, 2002, t. 53, p. 39–44.

¹⁴ *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija*. Sudarytojai Regina Gelumbauskienė ir Gintaras Šapoka. Vilnius: Justitia, 2012, p. 37.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos. *Vyriausybės žinios*, 1927-12-20, nr. 264–1708.

Būdamas visų LDK krikščioniškų bažnyčių patronas, valdovas dažnai reiškėsi kaip arbitras, sėkmingai sutaukino jas ir net sprendė jų vidaus ginčus. Net stačiatikių vyskupai, susiginčiję dėl jų vietos bažnyčios hierarchijoje, ne kartą naudojo jo paslaugomis, nepaisant to, kad valdovas buvo katalikas. Antai 1511 m. Žygimantas I meistriškai išsprendė gana „delikačią“ stačiatikių Polocko ir Vitebsko arkivyskupo Jevfimijaus ir Kijevo metropolito (LDK stačiatikių bažnyčios galvos) Josifo bylą¹⁷. Tokia praktika grindžiama bendravalstybinių privilegijų nuostatomis, įvirtinančiomis valdovo valdžios pasaulietiskumą. Spręsti tokio pobūdžio bylas įmanoma tik esant virš visų LDK veikiančių skirtingų bažnyčių, turint visos šalies valdovo pasauliečio, o ne tam tikros konfesijos aukščiausiojo dvasininko autoritetą ir valdžią.

Be abejo, valstybės pasaulietiskumą reikia aptarti ir platesniu nei tik valdovo santykių su dvasininkais kontekstu. Analizuodami paeilui galiojančios Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnio¹⁸ nuostatas ir lygindami su įvairių LDK teisės šaltinių nuostatomis, matome, kad jos daugiausia koreliuoja: bažnyčios ir kitos religinės organizacijos yra autonomiškos, naudojasi juridinio asmens teisėmis, tvarkosi pagal savo kanonų teisę ir t. t. Jų santykius su LDK valstybe reguliavo privilegijos bažnyčioms¹⁹, LDK sričių privilegijos²⁰, privilegijos tautinėms ir religinėms mažumoms²¹, daugelis kurių turėjo tiek įstatymo, tiek sutarties požymių. Bendravalstybinės LDK privilegijos buvo adresuotos bajorijai, todėl bažnyčioms ir kitoms religinėms organizacijoms aktualių nuostatų jose nėra daug. Visose privilegijose su didžiule pagarba (prieš kunigaikščius ir kitus bajorus) minimi prelatai, iškilmingai patvirtinami imunitetai, privilegijos ir dovanojimai bažnyčioms ir vienuolynams ir t. t. Net tos bendravalstybinės privilegijos, kurių paskirtis buvo saugoti tik katalikų teises (1387 m., 1413 m. ir pastarąją patvirtinanti 1529 m. spalio 27 d. privilegija), nedraudė, nenaikino ir apskritai niekuo nesikėsinė į kitas bažnyčias ir religines organizacijas, santykiai su kuriomis buvo palaikomi ir plėtojami remiantis kitais pirmiau minėtais teisės šaltiniais. Pozityviosios katalikų diskriminacijos atsisakyta jau 1432 m. ir 1434 m. bendravalstybinėse privilegijose. Diskriminacines 1413 m. privilegijos nuostatas visų bajorų lygiateisiškumo kontekste reinterpreto 1563 m. ir 1568 m. bendravalstybinės privilegijos („<...> niekas iš riterių ir šlėktų luomo, savo tikybės kanonų požiūriu būdamas krikščionių tikėjimo žmogus, neturi būti nuo to nušalintas ir atskirtas dėl tų dviejų straipsnių ir atvejų, išdėstytų tose pirmose privilegijose“²²).

2. Valdžių padalijimas ir „stabdžių ir atsvarų sistema“

Tokį autoritetą ir valdžią valdovas turėjo visos LDK politinės tautos atžvilgiu, ir čia matome *antra* moderniosios valstybės skiriamąjį požymį – valdovas nebėra tik aukščiausiasis savo vasalų senjoras. Jis jau turi įgaliojimus ne tik savo domene, bet ir visoje valstybėje tiesiogiai (per savo pareigūnus, o ne per vasalus kaip anksčiau) valdyti ir teisti visą politinę tautą. Kiekvienas politinės tautos narys turi tiesioginį nuolatinį teisinį ryšį su valdovu, įsameninančiu valstybę, kitaip tariant, turi valdinybę / pilietybę, kuri ir dabar sieja mus ir Lietuvos valstybę. Tais laikais piliečiu buvo LDK teritorijoje dvarą turintis bajoras. Kaip ir dabar, su pilietybe buvo susietos politinės teisės. Nesunku įsitikinti, kad, pvz.,

¹⁷ *Витебская старина*. Т. 1. Составил и издал А. Сапунов. Витебск, 1883, с. 40–42.

¹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.

¹⁹ Išsamiau žr.: MACHOVENKO, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*: mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia, 2000, p. 32–37.

²⁰ Išsamiau žr.: Ten pat, p. 25–31.

²¹ Išsamiau žr.: ŠENAVIČIUS, A. Lietuvos valstybės teisės tradicijos raida <...>, p. 46–49.

²² MACHOVENKO, J. 1563 m. birželio 7 d. bendravalstybinės LDK privilegijos vertimas į lietuvių kalbą. *Teisė*, 2014, t. 93, p. 200–204.

galiojančios Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnyje įtvirtinta teisė dalyvauti valdant savo šalį ir stoti į valstybinę tarnybą *expressis verbis* įtvirtinta ir bendravalstybinėse LDK privilegijose: „<...> Įsipareigojame, kad tos didžiosios kunigaikštystės tose mūsų žemėse jokiam svetimšaliui mes neduosime ir mūsų įpėdiniai neduos žemių, pilių, miestų ar bet kurių dvarų valdyti ir laikyti, taip pat bet kurių pareigybių ir asmens titulų, tik duosime laikyti ir valdyti minėtos didžiosios kunigaikštystės tų mūsų žemių vietiniams gyventojams“²³ (1447 m. bendravalstybinės privilegijos 14 str.); „<...> dignitorijas, sričių valdymą ir visas kitas pareigybes arba paveldimą turtą turėsime suteikti ne svetimšaliui arba ateiviui, bet tik tai vietiniams <...>“²⁴ (1492 m. bendravalstybinės privilegijos 16 str.).

Valdovui vykdant uždavinius per vaivadas, seniūnus, tįjūnus ir kitus pareigūnus valdžia suprofesionalėjo ir subiuokratėjo – *trečias* moderniosios valstybės skiriamasis požymis. Susiformavo išsišakojęs valstybės aparatas, kurio veiklos reglamentavimas sudaro nemažą dalį tiek mūsų galiojančios Konstitucijos, tiek bendravalstybinių LDK privilegijų pradedant 1492 metais išleistąją. Vertindamas šią privilegiją, A. Vaišvila pabrėžė, kad „Valdovas priverčiamas legalizuoti Ponų tarybą kaip oficialią valstybinę teisėkūros ir kitų politinių sprendimų instituciją, jis įpareigojamas su ja derinti savo valią, priimant naujus įstatymus, skelbiant karą, vedant derybas su užsienio valstybėmis, tvarkant valstybės finansus ir t. t. <...> Tai reiškė, jog valdovo kompetencijos susiaurinimas įžengė į kokybiškai naują etapą – atsiranda ne tik ekonominės, teisinės, bet ir institucinės valdovo galių ribojimo prielaidos“²⁵.

Norėtume pridurti, kad čia atsiranda ir moderniojo valdžių padalijimo prielaidos. Išleisus 1787 m. JAV Konstituciją ir 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją susiformavo įsitikinimas, kad „*Toute société dans laquelle la garantie des droits n'est pas assurée, ni la séparation des pouvoirs déterminée, n'a point de constitution*“ („Visuomenė, kurioje nėra užtikrintas naudojimas teisėmis ir nėra valdžių padalijimo, neturi konstitucijos“²⁶). Nekvestionuodami tokio konstitucijos apibrėžimo, vis dėlto negalime nepastebėti susiformavusio mąstymo stereotipo – valdžių padalijimas suvokiamas tik kaip įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisinės valdžios triada. Vargu ar reikia įrodinėti, kad valdžių padalijimas nėra savitikslis – jis tik priemonė, neleidžianti asmeniui, grupei ar institucijai sukcentruoti valdžią savo rankose ir tokiu būdu užkertanti kelią tironijai. Taip pat visuotinai yra žinomas faktas, kad šios klasikinės triados pavidalu valdžių padalijimas pirmą kartą įtvirtintas 1787 m. JAV Konstitucijoje, o mūsų krašte – 1791 m. Abiejų Tautų Respublikos Konstitucijoje (gegužės 3 d. priimtoje pagrindinėje jos dalyje – Valdymo įstatyme). Tačiau ar tai reiškia, kad prieš priimant šias konstitucijas niekur nebuvo teisinių priemonių prieš valdžios monopolį? Žvelgdami į praeitį, matome alternatyvų valdžios padalijimą senovės Atėnuose, Romoje, Babilone, viduramžių Europos karalystėse ir aristokratinėse respublikose. Antai mums įprastais hierarchiniu ir funkciniu principais organizuotame Romos respublikos aparate apsaugą nuo pavojingo valdžios koncentravimo vienoje rankose užtikrino ordinarinių magistratūrų (pareigybių) kolegialumas – buvo renkami du (ar daugiau) tapačią kompetenciją turintys pareigūnai (pvz., konsulai), kurie patys pasidalydavo darbo barus ir vienas turėjo veto teisę kito aktų atžvilgiu. Be to, ir vieno, ir kito aktų atitikti aukščiausiems teisiniams imperatyvams (kalbant moderniąja teisine kalba – konstitucingumą) tikrino iki gyvos galvos savo pareigas einančių augurų (šventikų) kolegija, nepriklausomumo ir nešališkumo dėlei *de jure* nepriskiriama valstybės aparatui.

„[Lietuvos] Statutų nuostatas, kuriomis buvo nustatyti tam tikri valdovo įgaliojimų apribojimai aukščiausiojo bajorijos sluoksnio naudai, kaip tik ir galima vadinti konstitucinės teisės nuostatomis <...>. Beje, tokį suvereno valdžios apribojimą galima sieti ir su konstituciniu valdžių padalijimo prin-

²³ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 39.

²⁴ Ten pat, p. 40.

²⁵ VAIŠVILA, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000, p. 165.

²⁶ *Užsienio teisės istorijos chrestomatija* <...>, p. 109.

cipu, nors, aišku, ne šiuolaikinio konstitucionalizmo prasme²⁷ – taikliai pažymėjo V. A. Vaičaitis, tiesa, neišplėtęs šios minties nei Lietuvos Statutų, nei bendravalstybinių privilegijų kontekste.

Mūsų manymu, bendravalstybinėse LDK privilegijose įtvirtintas valdžių padalijimas egzistavo didžiojo kunigaikščio, Ponų tarybos ir visuotinio (didžiojo) seimo triados pavidalu. Kiekviena iš šių trijų institucijų vykdė tai, ką dabar vadiname įstatymų leidžiamąja, vykdomąja ir teismine valdžia. Visos šios institucijos buvo nepriklausomos neviršydamos savo kompetencijos ir kartu kontroliuojamos viena kitos, nes tokia yra valdžių padalijimo principo esmė. Valdovas buvo savarankiška institucija – vienasmenis valstybės vadovas ir kartu kolegialios institucijos – Ponų tarybos – sudedamoji dalis. Kita dalis – ponai tarėjai. Norime pabrėžti, kad šaltiniuose valdovas nebuvo interpretuojamas kaip Ponų tarybos narys ar jos pirmininkas – jis ir ponai tarėjai buvo dvi vienos institucijos struktūrinės dalys, sprendimai buvo priimami šių dviejų dalių bendru sutarimu. Ponų taryba buvo savarankiška institucija, bet ją sudarančios dalys kartu buvo visuotinio seimo sudedamosios dalys. Trečia dalis – provincijų bajorų deputatai. Visuotinio seimo sprendimai buvo priimami visų trijų dalių – valdovo, ponų tarėjų ir bajorų deputatų – bendru sutarimu (antai 1563 m. bendravalstybinėje privilegijoje valdovas žadėjo kitą privilegiją suteikti artimiausiam visuotiniame seime „<...> abiejų mūsų valstybių, Lenkijos karūnos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės ponų tarėjų ir visų luomų bendru sutarimu <...>“²⁸). Literatūroje kartais ponai tarėjai interpretuojami kaip visuotinio seimo aukštieji rūmai, o bajorų deputatai – žemesnieji rūmai. Tai nėra korektiška tuo požiūriu, kad ponų tarėjų ir bajorų deputatų santykiai buvo kitokie nei dabartiniame dviejų rūmų parlamente, tačiau šie terminai pabrėžia ponų tarėjų ir bajorų deputatų struktūrinį savarankiškumą, nesuliejimą ir šiuo požiūriu šių terminų vartojimui būtų galima pritarti.

V. Andriulis, S. Vansevicius, A. Vaišvila ir kiti tyrėjai pagrįstai teigia, kad Ponų taryba ir visuotinis seimas ribojo valdovo valdžią, tačiau turime pridurti, kad ir valdovas ribojo šių dviejų kolegialių institucijų valdžią – valdovui esant gyvam, visuotinis seimas be jo buvo nepilnas ir apskritai negalėjo rinktis ir veikti (leisti įstatymų, nustatyti mokesčių ir t. t.), o ponai tarėjai galėjo rinktis ir veikti kaip Ponų taryba tik laikinai – didžiajam kunigaikščiui esant Lenkijoje, į kurią šis reguliariai vyko kaip jos karalius. Be to, tokiu atveju nepilna Ponų taryba turėjo ribotą kompetenciją – spręsdavo ne visus klausimus, ir tuos, kuriuos išsprendė, valdovui grįžus, buvo galima peržiūrėti. Rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą tai buvo įtvirtinta 1468 m. Kazimiero teisyne (žr., pvz., 21 str.: „<...> O jeigu kartais mūsų nebūtų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tada tas turi pasiskusti mūsų ponų tarybai; ir mūsų ponai vaivados turi liepti pašaukti tą kaltinamąjį ir prievarta atvesti pas save, ir iškvesti, o kaltei paaiškėjus, įkalinti ir laikyti iki mums laimingai atvažiuosiant <...>. Mes, tuo tarpu susižinoję su mūsų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ponų taryba, pažiūrėsime, kokia bausme jį nubausti“²⁹).

Valdovui tiek veikiant savarankiškai, tiek esant Ponų tarybos ar visuotinio seimo sudėtyje, ir ponams tarėjams tiek veikiant be valdovo, tiek su valdovu, tiek esant visuotinio seimo sudėtyje, ir šiai valdovo, Ponų tarybos ir visuotinio seimo triadai pasidalijus valdžią, mūsų nuomone, susiklostė unikali, neturinti precedentų kituose Europos kraštuose „stabdžių ir atsvarų sistema“ (vartoti šį terminą yra įprasta JAV Konstitucijos kontekste, bet jis puikiai tinka apibrėžiant ir LDK valdžios konstrukciją). Jos veiksmingumą patvirtina tas faktas, kad ji egzistavo iki 1791 m., kai Valdymo įstatymas įtvirtino, kaip jau buvo minėta, mums įprastą (dabar jau klasikinę, bet tuomet patį naujausią ir „maidingiausią“) įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios triadą.

²⁷ VAIČAITIS, V. A. Lietuvos Statutai kaip Lietuvos konstitucionalizmo šaltinis. *Teisė*, 2013, t. 89, p. 62.

²⁸ *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Том третий. 1544–1587.* Санкт-Петербург: В типографии Эдуарда Праца, 1848, с. 120.

²⁹ *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>*, p. 89.

Tas faktas, kad kiekviena institucija – valdovas, Ponų taryba, visuotinis seimas – turėjo įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę galią, negali būti laikomas trūkumu – atvirkščiai, tai buvo būtinas šio „stabdžių ir atsvarų“ modelio elementas. Visuotinai žinoma, kad „stabdžių ir atsvarų sistemos“ skirtos ne tam, kad viena institucija blokuotų kitos veiklą, o kad jos visos dirbtų bendrą darbą, t. y. vykdytų valstybės funkcijas, neperžengdamos nustatytų ribų. Ponai tarėjai ir provincijų deputatai visuotiniame seime atstovavo skirtingų bajorijos sluoksnių interesams, ir jei visuotiniam seimui priklausytų, tarkime, tik įstatymų leidžiamoji, o Ponų tarybai – vykdomoji valdžia, tai Ponų taryba (aristokratija) galėtų stabdyti visuotinio seimo (tarnybinės bajorijos) inicijuotus ir priimtus įstatymus. Tam, kad būtų santaika politinėje tautoje ir institucijos galėtų veiksmingai atsverti viena kitą, visos trys institucijos ir abu bajorijos sluoksniai turėjo dalyvauti sprendžiant visus svarbiausius valstybės uždavinius, o valdovui papildomai tekdavo proceso „dirigento“ ir konfliktų „superarbitro“ vaidmuo.

Vykus Popiežių revoliucijai Europoje nusistovėjo tokia vizija, kad svarbiausi valstybės (ir ją įsameninančio valdovo) uždaviniai – palaikyti taiką ir vykdyti teisingumą. Tai buvo *ketvirtas* moderniosios valstybės skiriamasis požymis. Pasak H. Bermano, praktiškai tai reiškė reguliuoti žemės nuosavybės santykius ir kontroliuoti prievartą. Ir iš tikrųjų jau pirmosios (1387 m.) bendravalstybinės LDK privilegijos tekstas prasideda dviem nuostatomis, kad bajorai katalikai turi „<...> pilną ir visokeriopą teisę valdyti, laikyti, naudotis, parduoti, perleisti, pakeisti, duoti, dovanoti ir laisvai vartoti pagal savo laisvą valią ir norą pilis, valsčius, kaimus ir namus ir viską, ką iš tėvų palikimo valdo <...>, ir kad „kiekvienoje kaštelionijoje ir apskrityje arba valsčiuje būtų paskirtas vienas teisėjas, kuris išklaustų skundų, skirtų teismo baismėms pagal paprotį ir teisę viena ta pačia forma, kaip tai daro žemių ir apskričių teisėjai, turį pirmą vietą mūsų Lenkijos karalystės teismuose, ir kad būtų dar vienas teisininkas, kuris teismo nustatytus nutarimus vykdytų“³⁰. Šios nuostatos įtvirtinamos imant pavyzdį iš Lenkijos Karalystės, t. y. remiantis Europos teisės doktrina, kurioje, be to, buvo įtvirtinta karaliaus teisė ir pareiga leisti įstatymus (daugiausia per atitinkamus pareigūnus ir institucijas) – *penktas* moderniosios valstybės skiriamasis požymis.

LDK ypatybė ta, kad šios galios santykinai greitai iš valdovo perėjo visai politinei tautai. Atskleiskime, kiek bendravalstybinės LDK privilegijos atspindėjo šio proceso eigą ir kaip įtvirtino kiekvieno etapo rezultatus.

3. Parlamentarizmas

Iš pradžių minėtus uždavinius valdovas sprendė vienasmeniškai. Iki XV a. vidurio išleistų bendravalstybinių LDK privilegijų baigiamosiose dalyse surašyti asmenys, kurių akivaizdoje išleista privilegija, buvo ne teisėkūros subjektai, bet liudytojai (kaip buvo įprasta daryti tuo metu leidžiant įstatymus ir sudarant privatinę ar viešąją sutartį ar kitą teisiškai reikšmingą dokumentą). Antai 1387 m. privilegijos baigiamajoje dalyje jie pavadinti tiesiog „kilmingi kunigaikščiai“ ir „vyrai“, nurodant jų pareigas valstybės centriniame ar vietos aparate (Trakų kunigaikštis, valdovo rūmų maršalka, Krokuvos pakamaris ir pan.), be jokios užuominos apie jų savarankišką vaidmenį ar kokį nors valdovo valdžios ribojimą.

Ilgainiui savarankiškos institucijos statusą įgijo Ponų taryba, išaugusi iš valdovo patariamiosios institucijos ir įsitraukusi į minėtų uždavinių vykdymą. *De facto* tai vyko jau leidžiant 1447 m. bendravalstybinę privilegiją, o atitinkama nuostata buvo įtrauka į kitos bendravalstybinės privilegijos tekstą: „Taip pat kokius tik nutarimus ir dalykus su ponais mūsų tarėjais baigsime, nustatysime ir nuspręsimė, tų su nieku kitu neprivalėsime pakeisti, pataisyti arba panaikinti“³¹ (1492 m. bendravalstybinės

³⁰ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 33.

³¹ Ten pat, p. 40.

privilegijos 14 str.). Ministrų rango pareigūnai, vaivados, kai kurie seniūnai ir kiti aukštieji LDK pareigūnai buvo ponai tarėjai *ex officio*, o minėtas pareigas centre ir provincijose nuo Vytauto laikų ėjo vadinamieji ponai bajorai – aukštasis bajorijos sluoksnis, aristokratija. *De jure* atstovavę visai LDK, ponai tarėjai *de facto* atstovavo pirmiausia šitam sluoksniui. Pareigos centro ir provincijų aparate ir narystė *ex officio* Ponų taryboje užtikrino aristokratijos dalyvavimą leidžiant įstatymus, vykdamt juos ir teisingumą.

Atsvara aristokratijai ir jos atstovams – ponams tarėjams – buvo žemesnis bajorijos sluoksnis – tarnybinė bajorija, kurios atstovai atvykdavo į centrą LDK reikalų svarstyti ir spręsti. Šių prisijungimas prie valdovo ir ponų tarėjų pasitarimo reiškė naujos institucijos – visuotinio seimo atsiradimą. Seniausias istorikams žinomas visuotinis seimas vyko 1401 m. sausio mėnesį Vilniuje (jame buvo svarstomi santykių su Lenkijos Karalyste klausimai). Tiesa, sunku spręsti apie jo reprezentatyvumą (greičiausiai dalyvavo tik „sostinių“ – Vilniaus ir Trakų – LDK žemių bajorija; kitų LDK provincijų bajorai buvo kviečiami į seimą maždaug nuo 1446 m.) ir tarnybinės bajorijos vaidmenį jame. Atsižvelgiant į tai, kad Ponų taryba iki XV a. vidurio pati buvo patariamoji institucija, mūsų nuomone, tais laikais tarnybiniai bajorai visuotiniame seime vargu ar galėjo turėti teisinių galių. Neturėdami sprendžiamojo balso teisės, tarnybiniai bajorai elgėsi gana pasyviai – dalyvavo visuotiniame seime savo nuožiūra, t. y. atvykdavo tie bajorai, kurie galėjo ir norėjo dalyvauti svarstant tam tikrą klausimą. Dažnai būdavo, kad iš tam tikrų provincijų atvykdavo tik keli bajorai arba visai niekas neatvykdavo.

Tačiau XVI a. pradžioje padėtis ėmė keistis. Tiesa, 1506 m. bendravalstybinė LDK privilegija dar paliko įstatymų leidybą Ponų tarybos rankose, bet jau 1507 m. visuotiniame seime Žemaitijos bajorai atsisakė pritarti nutarimui dėl mokesčio karo reikalams motyvuodami tuo, kad į seimą neatvyko stambieji Žemaitijos žemvaldžiai, o atvykusieji yra paprasti tarnybiniai bajorai, neturintys jokių įgaliojimų ir negalintys pasisakyti už visą Žemaitiją. Mūsų manymu, pats faktas, kad kilo toks klausimas, ar atvykusieji gali spręsti klausimus, ar ne, parodo, jog tarnybiniai bajorai jau ne vien išklauso valdovą ir ponus tarėjus ar pasisako diskusijoje – iš jų norima išgirsti aiškų pritarimą siūlomam dokumentui. Kiek galima spręsti iš išlikusios visuotinių seimų medžiagos, vienos ar kitos provincijos delegacijos neatvykimas ar nenoras pareikšti poziciją nebuvo kliūtis priimant nutarimą, tačiau apskritai apsieiti be tarnybinės bajorijos pritarimo jau nebeįmanoma³². Tik tuo galima paaiškinti 1511 m. didžiojo kunigaikščio paliepimą sušaukti rytų pasienio provincijų bajorų suvažiavimus ir į visuotinį seimą, planuojamą surinkti Vilniuje 1512 m. sausio 1 d., išrinkti po du bajorus, turinčius atitinkamų įgaliojimų (dėl karo grėsmės kitiems įsakyta būti vietoje ir saugoti valstybę nuo priešų)³³.

Tarnybinei bajorijai gavus prieigą prie mokesčių ir žemės nuosavybės santykių reguliavimo ir apskritai prie įstatymų leidybos, LDK parlamentarizmas, XV a. žengęs tik pirmuosius žingsnius, greitai išsivystė tiek, kad, mūsų nuomone, jau XVI a. antrojo ketvirčio pradžioje leido pereiti nuo įstatymų priėmimo *ad hoc* siaurajame valdovo ir ponų tarėjų rate prie reguliarios parlamentinės įstatymų leidybos dalyvaujant visiems bajorijos sluoksniams³⁴. Sukurta teisės normų visuma tapo nauju viduramžių

³² Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Том второй. 1507–1543. Санкт-Петербург, 1848.

³³ ЛЮБАВСКИЙ, М. К. Литовско-Русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. Издание Императорского общества истории и древностей Российских при Московском университете. Москва; Университетская типография, 1900, с. 191.

³⁴ Nuo M. Liubavskio laikų ir iki šiol istorinėje teisės literatūroje vyrauja nuomonė, kad XV a. ir net XVI a. pirmojoje pusėje visuotinis seimas *de facto* buvo ponų pasitarimas, į kurį pakviesti tarnybiniai bajorai galėjo tik pasakyti savo nuomonę tam tikru klausimu – Ponų taryba rengė ir svarstė įstatymų projektus, paskui pranešdavo juos tarnybiniais bajorams. Žr.: ЛЮБАВСКИЙ, М. К. Литовско-Русский сейм <...>, с. 312; ŠENAVIČIUS, A. Lietuvos valstybės teisės tradicijos raida <...>, p. 42.

tipo Europos teisės posistemiu, žinomu kaip karalių teisė – *šeštas* moderniosios valstybės skiriamasis požymis. Mūsų krašto realijomis tai buvo bendravalstybinė LDK teisė, kuriama valdovo, ponų tarėjų ir bajorų deputatų pastangomis. Nuostata dėl bendravalstybinių aktų leidybos kaip visuotinio LDK seimo prerogatyvos buvo įtvirtinta jau 1529 m. Pirmajame Lietuvos Statute: „<...> O jei kurių straipsnių dar nebūtų toje teisėje įrašyta, tai ta byla turi būti sprendžiama pagal seną paprotį, o vėliau visuotiniame seime tas straipsnis ir kiti, kurių būtinybė pasirodys, turi būti įrašyti“³⁵ (VI skyriaus pirmas nenumuotas straipsnis)³⁶. XVI a. antrajame ir trečiajame ketvirtyje bendravalstybines privilegijas priimdavo greta valdovo „ponai mūsų tarėjai jų malonybė [vardai ir pareigos] ir kiti ponai maršalkos, seniūnai, ir laikytojai, ir urėdai mūsų žemės ir rūmų“³⁷ (1563 m. birželio 7 d. privilegija). Nuasmeninti „kiti maršalkos“ ir t. t. yra žemesnio rango pareigūnai, kurių pareigos neduodavo jiems vietos Ponų taryboje, ir kiti provincijų bajorijos atstovai. Iš pradžių jų rinkimų ar skyrimo tvarka labai svyravo. 1534 m. ir 1538 m. bajorų atstovus skyrė vietos administracija, bet 1544 m. jie vėl buvo išrinkti pačių bajorų³⁸. 1565 m. bendravalstybinė LDK privilegija nustatė, kad bajorų deputatai renkami po du nuo kiekvieno pavieto.

Jei pritari V. A. Vaičiūčiui, kad svarbiausi LDK parlamentarizmo bruožai yra visuotinio seimo kaip pilietinės tautos atstovybės suvokimas; jo ypatingas statusas ir vieta valstybės politinėje ir teisinėje sąrangoje; visuotinio seimo reguliarūs rinkimai; imperatyvus deputato mandatas; tradicinės parlamento funkcijos – įstatymų leidyba ir mokesčių nustatymas³⁹, tai visus juos pirma įtvirtino bendravalstybinės LDK privilegijos, iš kurių atitinkamos nuostatos buvo perkeltos į Lietuvos Statutus. „Leidžiame kunigaikščiams, mūsų ponams tarėjams, Žemės ir rūmų urėdams ir visai riterijai, kas kuriame paviete yra sėslys, tų pačių pavietų svarbiausiuose miestuose suvažiuoti ir rinktis ir suvažiuavę, būdami mūsų, valdovo, raštais pranešti, dėl bendrų [valstybinių] reikalų tartis ir svarstyti [tai], kas jiems mūsų, valdovo, bus nurodyta; ir to paties susirinkimo ir bendro svarstymo atstovus rinkti ir į didįjį visuotinį seimą <...> siųsti, ir per tuos atstovus bendrus [valstybinius] ir kiekvieno atskiro pavieto reikalus mums, valdovui, pranešti <...>“⁴⁰ (iš 1565 m. bendravalstybinės LDK privilegijos).

Tam, kad būtų pasiekta jėgų pusiausvira, tarnybinė bajorija dar turėjo gauti dalį aristokratijos kontroliuojamų įstatymų vykdomosios ir teisminės valdžios. Juk iš aristokratijos skiriami valsčių laikytojai, seniūnai, vaivados buvo ne tik provincijų administracijos vadovai – kaip teisėjai jie nagrinėjo vietos gyventojų, įskaitant tarnybinius bajorus, bylas (buvo galimybė apeliuoti Ponų tarybai), o patys bylinėjosi Ponų taryboje (buvo galimybė apeliuoti valdovui). Turėdama tokią valdžią, aristokratija galėtų niekuo paversti kompromisą, pasiektą visuotiniame seime priimant tam tikrą įstatymą. 1564 m. ir 1565 m. bendravalstybinės LDK privilegijos panaikino aristokratijos turėtą vykdomosios ir teisminės valdžios monopolį, įtvirtino lygias bajorų teises būti teisėjais ir kitais pareigūnais, pašalino kliūtis Antrajam Lietuvos Statutui įsigaliooti. Pastarasis įtvirtino visų LDK piliečių lygiateisiškumą – principą, kuriuo grindžiama kiekviena pilietinė visuomenė ir teisinė valstybė.

³⁵ VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 177.

³⁶ Cituodami šią nuostatą, ištaisome į A. Vaišvilos monografiją įsibrovusią klaidą: „Pirmajame Statute, kartoiant 1492 m. privilegijos nuostatą, valdovo teisėkūros teisė ribojama reikalavimu ją derinti su Ponų taryba, o Antrajame ir Trečiajame Statutuose – su Seimu“ (VAIŠVILA, A. *Teisinės valstybės koncepcija <...>*, p. 168).

³⁷ *Акты, относящиеся к истории <...>*. Том третий <...>, с. 118–121.

³⁸ МАКСИМЕЙКО, Н. А. *Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г.* Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1902, с. 95–98.

³⁹ VAIČAITIS, V. A. Lietuvos Statutų priėmimo priežastys, jų santykis su Liublino unija ir LDK parlamentarizmo bruožai. *Teisė*, 2014, t. 93, p. 67–81.

⁴⁰ *Акты, относящиеся к истории <...>*. Том третий <...>, с. 138–139.

4. Įstatymo viršenybė

Cituotas 1492 m. bendravalstybinės privilegijos 14 straipsnis („Taip pat kokius tik nutarimus ir dalykus su ponais mūsų tarėjais baigsime, nustatysime ir nuspręsimė, tų su nieku kitu neprivalėsime pakeisti, pataisyti arba panaikinti“⁴¹) yra labai turiningas ir greta aptarto valdovo priklausymo nuo Ponų tarybos įtvirtino valdovo pareigą paklusti įstatymui, priimtam kartu su ponais tarėjais. Tai – *septintas* moderniosios valstybės skiriamasis požymis: valdovas tapo konstitucine figūra, turinčia tam tikrus įgaliojimus ir pavaldžia teisei.

Kyla klausimas, ar to nebuvo anksčiau? Juk ir ankstesnėse bendravalstybinėse privilegijose valdovas prisiimdavo įsipareigojimų laikytis teisės nuostatų, dalis kurių privilegijų tekstuose išdėstytos *expressis verbis* vartojant frazes „pažadame ir įsipareigojame“ ar „mes ir mūsų urėdininkai nepriimsime, nei saviesiems urėdininkams neleisime priimti“⁴² (1447 m. bendravalstybinės privilegijos 11, 13, 14 str.). Tačiau analizuojant ankstesnes bendravalstybines privilegijas valdovo įsipareigojimas laikytis tam tikrų nuostatų gali būti interpretuotas ir kaip valdovo ir piliečių susitarimas, aristokratijos ir tarnybinės bajorijos, centro ir provincijų interesų derinimas, valstybės ir bajorų savivaldos kompromisas ir pan. Kitaip tariant, galimas dalykas, kad valdovas prisiimdavo įsipareigojimų tik mainais už kažką, sutikdamas tik su tomis nuostatomis, kurios atitikdavo jo interesus arba bent neprieštaravo jo valiai (antai 1387 m. bendravalstybinėje privilegijoje įsipareigojimas nereikalauti iš karių prievolių ir darbų išdėstytas *expressis verbis* vartojant žodžius „sutinkame taip pat, kad <...>“). Drąsiai teigti, kad valdovas yra paklusnus teisei, būtų galima tuo atveju, jei jis paklustų ir tam, kas jam netinka, nenaudinga ar tiesiog nepatinka. Ir čia turime atkreipti dėmesį į 1492 m. bendravalstybinės privilegijos 15 straipsnį: „Taip pat, kada kai kuriuos nutarimus ir reikalus pasitarime su mūsų ponais reikės apsarstyti ir tie ponai tam nepritars, tai mes neprivalome dėl to pykti ant jų, bet, ką tik jie mums patars mūsų ir bendrai gerovei, mes tai įvykdysime.“⁴³ Sistemškai analizuojant šią ir anksčiau cituotą šios privilegijos 14 straipsnį darytina išvada, kad valdovas sutinka paklusti įstatymui kad ir koks jis būtų, jei šis priimtas nustatyta tvarka (šiuo atveju – Ponų tarybos, kuri tuo momentu turėjo bendravalstybinių įstatymų prerogatyvą). Europos teisė ir doktrina, apribojusi karaliaus valdžią konstituciniais suvaržymais, suteikė piliečiams teorinę teisę ir pareigą priešintis neteisėtiems įsakymams ir net panaudoti jėgą prieš nepaisantį įstatymų karalių tironą. Mūsų krašte šios 1492 m. bendravalstybinės privilegijos nuostatos netrukus transformavosi į Abiejų Tautų Respublikos karaliaus pareigą pasirašyti ir laikytis konstitucinės reikšmės sutarties – *pacta conventa*⁴⁴ – ir bajorų teisę ir pareigą nušalinti nuo pareigų valdovą, tris kartus atsisakiusį pasirašyti ar laikytis šios sutarties.

Tešdami 1492 m. bendravalstybinės privilegijos 14 ir 15 straipsnių analizę taip pat darome išvadą, kad jų aiškinimas turi būti plečiamasis – paklusti tokiam įstatymui privalėjo ir ponai tarėjai. Pagal to meto teisės tradiciją ir techniką bendravalstybinės privilegijos buvo surašomos ir leidžiamos didžiojo kunigaikščio vardu ir atrodo kaip jo vienasmeniai aktai. Tačiau, minėta, Ponų taryba susidėjo iš dviejų elementų – valdovo ir ponų tarėjų – ir įstatymai (įskaitant ir šią bendravalstybinę privilegiją) buvo priimami jų bendru sutarimu. Įsipareigodamas laikytis įstatymo ir nepykėti ant ponų tarėjų valdovas veikė už save patį ir už ponus tarėjus.

⁴¹ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 40.

⁴² Ten pat, p. 39.

⁴³ Ten pat, p. 40.

⁴⁴ „Suderintos sutartys“ – bajorijos susitarimas su valdovu dėl valdymo sąlygų, kuriame taip pat buvo įtvirtinamos bajorų teisės ir bendrais bruožais reglamentuojami piliečio ir valstybės santykiai. Pirmą kartą sudarytas 1573 m. šis aktas buvo keičiamas pasikeitus valdovui, t. y. buvo sudaromas su kiekvienu nauju valdovu.

Vėlesni konstituciniai LDK aktai įtvirtino visos politinės tautos įsipareigojimą paklusti teisei: „Galop ne tik ponai vaivados ir kiti pareigūnai atsisakė nuo savo teisminių valdžių ir visokių pajamų, kurios priklausė iš teismų valdžios ir bylosenos, bet taip pat kartu kunigaikščiai, ponai, maršalkai, ponaičiai ir bet kaip vadinami mūsų pareigūnai ir visi šlėktos, nieko neišskiriant, pradėdant nuo vyriausiojo po mūsų, valdovo, ligi mažiausiojo, didelių ir mažų pareigybių, visi Lietuvos didžiosios kunigaikštystės gyventojai šiame didžiajame visuotiniame Bielskio seime patys ir su savo įpėdiniais pasidavė ir pasiduoda vienai lygiai teisei, vienokiam ir ne kitokiam teismui, ir galiai, ir valdžiai, ir teismo procesui, ir paklusnybei, ir išrinktų į teismą ir paskirtų pareigūnų tvarkai, prisiėmė sau ir pasižadėjo amžinai tai vykdyti“⁴⁵ (iš 1564 m. bendravalstybinės LDK privilegijos).

Be abejo, įstatymo viršenybės ir teisingo, nešališko ir nepriklausomo teismo principai neatsitiktinai susieti ir įtvirtinti vienoje privilegijoje – jie ir dabar suvokiami kaip neatsiejami dalykai ir vienas iš teisinės valstybės pamatų. Teismo kaip teisingumo vykdytojo idėja (deja, neįgyvendinta) buvo įtvirtinta pačioje pirmiausioje (1387 m.) bendravalstybinėje privilegijoje: „Taip pat geidžiame, kad kiekvienoje kaštelionijoje ir apskrityje arba valsčiuje būtų paskirtas vienas teisėjas, kuris išklaustų skundų, skirtų teismo baismėms pagal paprotį ir teisę viena ta pačia forma, kaip tai daro žemių ir apskričių teisėjai, turį pirmą vietą mūsų Lenkijos karalystės teismuose, ir kad būtų dar vienas teisininkas, kuris teismo nustatytus nutarimus vykdytų.“⁴⁶ Vėlesnės privilegijos (ypač 1434 m., 1447 m., 1492 m. ir 1564 m.) daug prisidėjo įtvirtinant LDK nekaltumo prezumpcijos, baumės neišvengiamumo bei baumų proporcingumo ir kitus principus, kuriais remiasi ir mūsų šiuolaikinė teismų sistema (tačiau šituos principus aptarsime kitame straipsnyje, skirtame moderniajam valstybės ir piliečio santykių reglamentavimui bendravalstybinėse LDK privilegijose).

5. Tautos suverenitetas, valstybės suverenitetas ir teritorijos neliečiamumas

Cituotoje 1564 m. bendravalstybinėje privilegijoje matome ne tik įstatymo viršenybės principą kaip teisinės valstybės pamatą, ir ne tik visuomeninės sutarties išraišką (čia esame solidarūs su A. Vaišvila, laikančiu visas bendravalstybines LDK privilegijas pradine visuomeninės sutarties išraiška⁴⁷), bet ir tautos suvereniteto praktinį įgyvendinimą. Mūsų manymu, 1564 m. bendravalstybinė privilegija buvo steigiamasis aktas, kuriuo jau iš lygiateisių narių sudaryta politinė tauta (iki tol susidėjusi iš dviejų nelygiateisių sluoksnių) įsteigė teise grindžiamą valstybinę valdžią, patvirtino jos funkcionavimo pamatus – Lietuvos Statutą – ir priėmė didžiojo kunigaikščio kaip pirmojo iš lygiųjų ir valstybės vadovo iškilmingą pasižadėjimą „<...> tą naująjį statutą ne tik šia mūsų privilegija, bet ir mūsų valdoviniu žodžiu už mus ir už mūsų įpėdinius, karalius ir Lietuvos didžiuosius kunigaikščius, <...> laikyti ir saugoti, pagal tai juos valdyti, teisti ir tvarkyti ir nuo kiekvieno smurto, jėgos, gvolto ir mažiausio pažeidimo tame statute ginti ir neleisti niekam nieku peržengti“⁴⁸ (iš 1564 m. bendravalstybinės LDK privilegijos).

Norėtume patikslinti V. A. Vaičiailio teiginį, kad „<...> PLS, kaip Europos Renesanso kultūrinis produktas, ne tik kodifikavo ir susistemino LDK teisės šaltinių sistemą, bet ir nustatė, kad nuo šiol visi, nepaisant luomo, „lygiai ir vienodai šia rašytine teise turi būti teisiami“⁴⁹. Nemenkindami Pirmojo Lietuvos Statuto indėlio įtvirtinant įstatymo viršenybę ir tautos suverenitetą, užduokime sau klausimą,

⁴⁵ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 42.

⁴⁶ Ten pat, p. 33.

⁴⁷ VAIŠVILA, A. Teisinės valstybės koncepcija <...>, p. 163–166.

⁴⁸ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 42.

⁴⁹ VAIČAITIS, V. A. Lietuvos Statutai kaip Lietuvos konstitucionalizmo šaltinis <...>, p. 61–62.

kas buvo šios jo nuostatos – siekiami tikslai ar turimi rezultatai? Analizuodami Pirmąjį Lietuvos Statutą negalime nepastebėti, kad jis kaip tik įtvirtino ponų ir tarnybinių bajorų nelygybę einant valstybes pareigas, disponuojant žemės nuosavybe ir vykdant teisingumą, t. y. būtent tose srityse, pozicijos kuriose lėmė tiek asmens, tiek socialinės grupės vietą politinėje hierarchijoje. Sistemškai aiškindami minėtas nuostatas, turime pažymėti, kad įstatymo viršenybė ir tautos suverenitetas įtvirtinti kol kas kaip orientyrai, turintys nulemti tolesnę teisės raidą. Teigimas, kad Pirmojo Lietuvos Statuto nuostata „lygiai ir vienodai šia rašytine teise turi būti teisiami“ buvo įgyvendinta dar prieš išleidžiant 1564 m. ir 1565 m. bendravalstybines privilegijas ir 1566 m. Antrąjį Lietuvos Statutą, būtų tolygus pripažinti, kad teisinė valstybė įmanoma vienai (mažesnei) politinės tautos daliai smarkiai diskriminuojant kitą (didesnę) dalį pačiose svarbiausiose jos egzistencijos srityse.

Vargu ar galima sutikti, kad „<...> su kiekviena nauja privilegija politiniame šalies gyvenime vis labiau įsigalėjo ne valstybinė valdžia, ne bendroji nauda, o savanaudiški „piliečiai“, kurie savo interesus ne derina su priešingos pusės interesais, o jėga juos primeta silpnesniajam. Valdovui, o iš esmės visuomenei priklausančiai valstybę jie verčia savo luomo nuosavybe, įrankiu savo savivalei atpalaiduoti ir silpnesniųjų pasipriešinimui palaužti. Valstybė kaip valdovo domėnas laipsniškai virto bajorų, ypač didikų, domėnu“⁵⁰, lygiai kaip ir su teiginiu „LDK susidarė luominė monarchija su vieningu atstovaujama luomu – bajorija“⁵¹. Čia A. Vaišvila ir A. Šenavičius akivaizdžiai priešpriešina bajoriją visoms kitoms socialinėms grupėms. Tokia vizija būtų pagrįsta bajorijai uzurpavus valdžią ir atėmus iš visų kitų visuomenės narių teisę patiems tvarkyti savo reikalus. Tačiau Europos politinėje ir teisinėje praktikoje bajorijos ir valdovo valdžią riboja įvairios karalystėje egzistavusios savivalda turinčios korporacijos, visų pirma miestai ir Bažnyčia, kurios valdžia peržengdavo teritorines karalystės ribas – *aštuntas* moderniosios valstybės skiriamasis požymis. Remdamiesi šiuo kriterijumi ir atidžiau pažvelgę į LDK, priėjome prie išvados, kad ir pati LDK kaip politinis teisinis junginys, ir visa LDK teisinė sistema egzistavo dviem lygmenimis, apie tai ne kartą įvairiais aspektais ir kontekstais rašėme ankstesniuose darbuose⁵².

Pirma, LDK buvo *bajorų korporacija*, kitaip negu dabartinė Lietuvos valstybė, suvokiama kaip visos tautos organizacija. Šios korporacijos nariai (valstybės piliečiai) buvo bajorai, o jų vadas – didysis kunigaikštis, „pirmasis tarp bajorų“. Čia būtų LDK *siauraja prasme* – valstybė, kur „politinė tauta“ ir „bajorija“ yra sinonimai. Tačiau buvo ir LDK *plačiaja prasme* – LDK kaip tarptautinės teisės subjektas. Šituo lygmeniu LDK – korporacijų junginys su dominuojančia bajorų korporacija. Šios korporacijos buvo visi savavaldžiai žmonių kolektyvai, pagal viduramžių tipo teisę turėję teisės subjekto statusą: bažnyčia, miestų bendruomenės, valsčių bendruomenės, kai kurios etninės bendruomenės, feodalų dvarai. Juos visus jungia terminas „korporacija“.

Kiekviena korporacija savo nariams suteikdavo tas juridines paslaugas, kurias teikia valstybė, ir turėjo valdžią, kokią turi valstybė. Korporacija gaudavo tokį statusą sudarydama viešąją norminę sutartį su didžiuoju kunigaikščiu. Šis tapdavo tos korporacijos senjoru, patronu, ponu ar vadu (atsižvelgiant į tos korporacijos teisinę prigimtį), užtikrino jai savivaldą ir teisių gynimą, mainais gaudavo

⁵⁰ VAIŠVILA, A. *Teisinės valstybės koncepcija <...>*, p. 166.

⁵¹ ŠENAVIČIUS, A. Lietuvos valstybės teisės tradicijos raida <...>, p. 43.

⁵² MACHOVENKO, J. Europos *ius commune* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinėje sistemoje. Iš *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisei sistemai*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 87–114; MACHOVENKO, J. Aristokratinei valstybei alternatyvių junginių teisės vaidmuo įgyvendinant teisinės valstybės doktriną Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Jurisprudencija*, 2010, t. 3(121), p. 39–53; MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2013; MACHOVENKO, J.; GRIŠKEVIČ, L. Bendravalstybinės LDK privilegijos <...>, p. 46–66.

mokesčius, paramą ir ištikimybę. Valsčių bendruomenėms jis buvo ponas, bažnyčiai ir etninėms bendruomenėms – patronas, miestams ir dvarams – senjoras, bajorams – vadas. Čia išvardyti skirtingos prigimties nuolatiniai teisiniai ryšiai, bet svarbu tai, kad visais atvejais viena santykių šalis yra ta pati – didysis kunigaikštis. Jo figūra jungė visas korporacijas ir atstovavo joms tarptautinėje arenoje, kalbėjo jų visų vardu ir prisiimdavo pareigas, kurias šios turėjo vykdyti. Kai matome žemėlapyje nuspalvintą fragmentą su užrašu „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“, jį suvokiame būtent kaip tarptautinių santykių subjekto teritorinę išraišką. Toje teritorijoje teisė buvo kuriama ir visų tų korporacijų taikoma savarankiškai; tiek dvarų, miestų, valsčių, bendruomenių ir bažnyčių, tiek teisinių sistemų. Toks didelis viduramžių tipo teisinių sistemų pliuralizmas visai nelėmė anarchijos – tai buvo kitaip nei dabar įprasta organizuota tvarka. Kiekviena korporacija kūrė ir keitė savo teisę, vienos buvo steigiamos, kitos – naikinamos, visa tai atrodė kaip chaotiškas judėjimas, bet visa sistema likdavo darni ir stabili, ją tikrai buvo sunku sugriauti.

Tas faktas, kad kiekviena nauja bendravalstybinė privilegija didžiojo kunigaikščio valdžią apribodavo konstituciniais suvaržymais, išplėsdavo kolegialių institucijų – Ponų tarybos ir seimo – kompetenciją, reiškia tik tai, kad LDK kaip bajorų korporacijoje buvo pamažu naikinama patvaldystė ir kuriamas bajorų demokratijos režimas. Jokiu būdu negalima sakyti, kad valdovas buvo nušalinamas nuo tam tikrų klausimų sprendimo, eliminuojamas iš tam tikros teisinės erdvės, nes, kaip ne kartą minėjome, jis buvo abiejų šių institucijų sudedamoji dalis. Visų kitų korporacijų ir visos LDK kaip tų korporacijų junginio atžvilgiu valdovo valdžia buvo ne tik kad neliečiama, bet ir stiprinama su kiekviena nauja bendravalstybine privilegija, juk valdovas buvo LDK suverenumo reiškiškėjas ir garantas.

Rimta grėsmė LDK suverenitetui kilo Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Jogailai vedus Lenkijos karalienę Jadvygą I de Anjou, tapus Lenkijos karaliumi ir pasikrikščijus (šių įvykių prieštaravimais vertinami padariniai nėra šio mūsų tyrimo objektas). Pirmojoje (1387 m.) bendravalstybinėje privilegijoje yra nuostatų, kurias tyrėjai vertina daugiausia bajorų teisių bei laisvių arba LDK karo istorijos kontekste, o mes norėtume interpretuoti jas LDK suverenumo aspektu. „Sutinkame taip pat, kad minėtieji kariai nebūtų įpareigoti atlikti kurių nors mūsų darbų arba mūsų palikuonių darbų, išskyrus naujos pilies statybą, kai šaukiama į darbą visa Lietuvos šalis ir taip pat visi gyventojai senos pilies statybos arba remonto darbams vykdyti. Pagal senąjį paprotį karo žygis pasilieka kiekvieno pareiga, kuri vykdoma savo nuostoliais ir išlaidomis. Tais atvejais, kada reikėtų persekioti priešus ir mūsų priešininkus, bėgančius iš mūsų Lietuvos šalies, tai į tokios rūšies persekiojimą <...> yra įpareigojami vykti ne tik kariai, bet ir kiekvienas, bet kokios padėties ir bet kurio luomo vyras, galįs nešioti karo ginklą“⁵³. Čia įtvirtinta pagrindinė piliečio pareiga, vienijanti visą politinę tautą – ginti savo valstybę, *expressis verbis* įvardijama Lietuvos šalimi. Vargu ar reikia įrodinėti, kad tol, kol žmonės jaučia ryšį su savo kraštu ir poreikį jį ginti, jie išlieka piliečiai (politinė tauta), o kraštas nepraranda suverenumo, kad ir kokia būtų viešosios valdžios sąranga. „Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką“⁵⁴ (iš galiojančios Lietuvos Respublikos Konstitucijos 3 str.).

Valstybės egzistencijai labai svarbu yra jos tarptautinis pripažinimas, kartais net išskiriamas kaip vienas iš būtinų valstybės požymių. To meto Europos realijomis valstybės pripažinimas pasireiškėdavo kaip valdovo integravimas į tarptautinį profesinį elitą, valdovų korporaciją, kurioje nariai susieti dinastiniais ryšiais, bendromis elgesio taisyklėmis, bendra valdovo misijos vizija – *devintas* ir paskutinis moderniosios valstybės skiriamasis požymis. 1413 m. bendravalstybinė LDK privilegija (vienas

⁵³ Lietuvos teisės istorijos chrestomatija <...>, p. 33.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.

iš trijų teisės dokumentų, žinomų kaip Horodlės aktai) priskyrė didįjį kunigaikštį Europos suverenių valdovų, žinomų bendru pavadinimu „karaliai“⁵⁵, rangui ir kartu sureguliuavo Jogailos ir Vytauto santykius: privilegijos preambulėje Vytautas (Aleksandras) tituluotas mums įprastu Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulu, o Jogaila (Vladislovas) – specialiai sukurtu Lietuvos vyriausiojo kunigaikščio titulu, turinčiu parodyti jo viršenybę Vytauto atžvilgiu. Be to, Jogaila įvardytas pirmiau nei Vytautas, o jo Lenkijos karaliaus titulas – pirmiau nei Lietuvos vyriausiojo kunigaikščio titulas, t. y. pagal jų vietas Europos monarchų hierarchijoje⁵⁶. Integravus valdovą į Europos elitą, vyko ir politinės tautos (bajorijos) integravimas į Europos bajorų korporaciją: pagal viešąją norminę sutartį⁵⁷ Jogailos sutikimu Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto parinktas 47 LDK kilmingųjų gimines „priėmė į brolystės ir giminytės draugiją“, suteikiant joms Lenkijos Karalystės šlektų herbus⁵⁸.

LDK valdovų ir politinės tautos suverenumo pripažinimas ir valdžios legitimacija leido įtvirtinti bendravalstybinėse privilegijose vieną svarbiausių jų nuostatų: „Taip pat pažadame ir įsipareigojame, kad minėtos mūsų didžiosios kunigaikštystės valdomų sričių bei žemių nesumažinsime, bet jų ribose, kaip mūsų pirmtakai ir ypatingai minėtasis valdovas Aleksandras, kitaip Vytautas, mūsų dėdė ir t. t. laikė ir valdė, taip ir mes jas pilnas ir nepaliestas laikysime, valdysime, ginsime ir su dievo pagalba pagal visas mūsų jėgas stengsimės praplėsti.“⁵⁹ Žinoma, šis stengimasis praplėsti turimas teritorijas priskirtinas epochai, kai ekspansija buvo laikoma natūralia stiprios valstybės būsenai ir vienu iš tautos gerovės šaltinių. Eliminavus šią dalį, likusi nuostata laikytina vienu iš modernių konstitucinių imperatyvų.

Išvados

1. 1387–1568 m. išleistose bendravalstybinėse LDK privilegijose ir jų įgyvendinimo praktikoje identifiukuota minimali ir pakankama moderniosios valstybės skiriamųjų požymių (pagal H. Bernanę) visuma, leidžianti teigti – šiose privilegijose buvo įtvirtinti moderniosios valstybės konstituciniai pamatai.
2. Bendravalstybinių LDK privilegijų nuostatos turi tiesioginę sąsają su galiojančios Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatomis, kuriomis grindžiama valstybės valdžios konstrukcija ir veikla.
3. Turinio požiūriu visos 1387–1568 m. išleistos bendravalstybinės LDK privilegijos buvo konstitucinės teisės šaltiniai (konstituciniai teisės aktai) šiuolaikine šio termino prasme.

⁵⁵ Iš jų išsiskyrė vokiečių tautos Šventosios Romos imperijos imperatorius – nominaliai aukščiausiasis valdovas pasaulietis, ir popiežius – Katalikų bažnyčios galva. Greta karalių šiam rangui priklausė didieji hercogai ir didieji kunigaikščiai, turėję žemesnį nei karaliaus titulą. Kiti trys rangai buvo tokie: kunigaikščiai (hercogai, markizai, pfalcgrafai, landgrafai, markgrafai, daliniai kunigaikščiai, taip pat prilyginti arkivyskupai ir vyskupai), grafų (grafai, baronai, vikontai ar vicegrafai ir jiems prilyginti dvasininkai – abatai, arkidiakonai, protodiakonai), riterių rangas (vienaskydžiai riteriai arba tiesiog riteriai).

⁵⁶ Valdovų Lenkijaus karaliaus, Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Vladislavo Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto aktas. Iš *1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai*. Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 48.

⁵⁷ „Valdovų Lenkijaus karaliaus, Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Vladislavo Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto aktas“, daugiausia žinomas kaip 1413 m. spalio 2 d. Jogailos ir Vytauto privilegija, suteikta Horodlėje, mūsų manymu, yra sudėtinis aktas, kuriame sujungti net trys skirtingos teisinės prigimties aktai: tarpvalstybinė norminė sutartis (1 str.), bendravalstybinė LDK privilegija (2–14 str.) ir viešoji norminė sutartis (15 str.). Sudarius pastarąją ir vyko šis Lenkijos ir LDK bajorijos susigiminiųimas. Išsamiau apie šią 1413 m. spalio 2 d. akto viziją žr.: MACHOVENKO, J.; GRİŠKEVIČ, L. Bendravalstybinės LDK privilegijos <...>, p. 46–66.

⁵⁸ Valdovų, Lenkijaus karaliaus, Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Vladislavo Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto, aktas <...>, p. 51.

⁵⁹ *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija* <...>, p. 39.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aktuali norminė medžiaga

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.

Istoriniai teisės aktai ir jų rinkiniai

2. Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos. *Vyriausybės žinios*, 1927-12-20, nr. 264-1708.
3. *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija*. Sudarytojai Regina Gelumbauskienė ir Gintaras Šapoka. Vilnius: Justitia, 2012.
4. Pirmojo Lietuvos Statuto tekstas. Iš VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 123–259.
5. *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*: mokomoji knyga. Spaudai parengė V. Vasiliauskas. Vilnius: VU leidykla, 1999.
6. Valdovų, Lenkijos karaliaus, Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Vladislavo Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto, aktas. Iš *1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai*. Sudarė Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 48–53.
7. *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. Том второй. 1507–1543. Санкт-Петербург, 1848.
8. *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. Том третий. 1544–1587. Санкт-Петербург: В типографии Эдуарда Праца, 1848.
9. *Витебская старина*. Т. 1. Составил и издал А. Сапунов. Витебск, 1883.

Specialioji literatūra

10. ANDRIULIS, V., et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
11. BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999.
12. MACHOVENKO, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*: mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia, 2000.
13. MACHOVENKO, J. Aristokratinei valstybei alternatyvių junginių teisės vaidmuo įgyvendinant teisinę valstybės doktriną Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Jurisprudencija*, 2010, t. 3(121), p. 39–53.
14. MACHOVENKO, J. Europos *ius commune* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinėje sistemoje. Iš *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisinei sistemai*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 87–114.
15. MACHOVENKO, J. Lietuvos viešosios teisės iki XVIII a. pabaigos istorijos tyrimų būklė ir perspektyvos. *Teisė*, 2011, t. 79, p. 22–34.
16. MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2013.
17. MACHOVENKO, J.; GRIŠKEVIČ, L. Bendravalstybinės LDK privilegijos kaip Lietuvos konstituciniai aktai. *Teisė*, 2014, t. 93, p. 46–66.
18. ŠENAIVIČIUS, A. Lietuvos valstybės teisės tradicijos raida XIV a. pabaigoje – XVI a. viduryje. *Istorija*, 2002, t. 53, p. 39–51.
19. VAIČAITIS, V. A. Lietuvos Statutai kaip Lietuvos konstitucionalizmo šaltinis. *Teisė*, 2013, t. 89, p. 55–68.
20. VAIČAITIS, V. A. Lietuvos Statutų priėmimo priežastys, jų santykis su Liublino unija ir LDK parlamentarizmo bruožai. *Teisė*, 2014, t. 93, p. 67–81.
21. VAIŠVILA, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000.
22. VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės privilegijos*. Studentams neakivaizdininkams. Vilnius, 1962.
23. ЛЮБАВСКИЙ, М. К. *Литовско-Русский сейм*. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. Издание Императорского общества истории и древностей Российских при Московском университете. Москва; Университетская типография, 1900.
24. МАКСИМЕЙКО, Н. А. *Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г.* Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1902.

CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF MODERN STATE IN THE REGIONAL PRIVILEGES OF THE GRAND DUTCHY OF LITHUANIA

Jevgenij Machovenko

S u m m a r y

The results of the analysis of the regional privileges of the Grand Duchy of Lithuania (hereinafter referred to as GDL), carried out within the scope the research on the history of Lithuanian constitutionality, are presented in the article. Provisions, which are the basis of construction and functioning of the modern state power – the nation's sovereignty, separation of powers, rule of law, parliamentarianism, etc., are identified in the regional privileges of GDL. It is inferred, that from the legal point of view all the regional privileges in GDL issued in 1387–1568 were the sources of constitutional law (constitutional legal acts) in the modern sense of the term. The legal connection between the regional privileges and actual Constitution of the Republic of Lithuania is revealed.

Įteikta 2014 m. gruodžio 29 d.

Priimta publikuoti 2015 m. sausio 28 d.